

PLEMENSKA KULTURA I NJENI DANAŠNJI OSTACI

Dinko Tomašić

Nema sumnje, da se mnoge pojave u savremenom idejnom, ekonomskom i političkom životu naroda mogu dovesti u izravnu ili neizravnu vezu sa kulturnim razvitkom iz njegove ranije ili najranije prošlosti¹. Otuda studij autohtone kulture Hrvata i ostalih južnih Slovena ima ne samo teoretsku nego i praktičnu važnost; proučavanje kulturnog razvitka raznih skupina i narodnih zajednica na Balkanskom poluotoku može naime da doprinese tumačenju njihovih današnjih težnja, međusobnih odnosa i sukoba.

Kad govorimo o autohtonoj kulturi, time mislimo na načine ponašanja, mišljenja i vjerovanja, na umnu i moralnu disciplinu i uopće na sva iskustva, koja je neka etnička zajednica usvojila i umnožila sve dotle i u toliko, u koliko su ta iskustva u posjedu čitave zajednice. Ako se kultura diferencira, to jest, ako izvjesna iskustva, izvjesne duhovne vrijednosti i materijalna dobra pripadaju samo nekim slojevima unutar jedne etničke zajednice, a ta su iskustva usvojena putem doticaja sa stranim kulturama, onda je očito, da se tu ne radi o autohtonoj kulturi. Ipak, u koliko ta kultura "gornjih" slojeva postaje svojina i ostalih dijelova etničke ili narodne skupine, u toliko ona postaje i autohtona; autohtona kultura naime ne mora biti izvorna; dovoljno je, da je usvojena sa strane čitave zajednice. Svaka ljudska zajednica u stvari stalno umnaža svoja iskustva bilo putem vlastitoga prilagođavanja sredini ili prilagođavanja sredine svojim umnoženim potrebama, bilo putem doticaja sa okolnim kulturama, tako da je ovaj proces kulturnog mijenjanja ili kulturnog razvitka u neprekidnom toku. Sa toga gledišta treba i proučavati problem autohtone kulture, a u koliko je iz metodoloških razloga potrebno, da se utvrdi "idealni tip" neke kulture, to je moguće učiniti samo za određeno kratko vremensko razdoblje, u kojem su okolnosti sredine ostale relativno nepromijenjene.

Prema tome sa metodološkoga gledišta proučavanje razvitka određene kulture bit će u stvari upoređivanje sukcesivnih "idealnih tipova" i pronalaženje činioca, koji su doveli do kulturnih promjena. Taj "idealni tip" u stvari znači skup vodećih kulturnih osobina u određenim prilikama sredine; – drugim riječima to je određena kulturna razina. Ako sada promatramo uporedno mijenjanje prilika i sredine i mijenjanje kulturnih osobina, opaziti ćemo, da postoji među njima

1

Objavljeno u *Mjesečniku (Glasilo pravničkoga društva)*, 1936, 62 (1): 1-58. Tekst prenosimo u neizmijenjenom obliku.

izvjesna povezanost i da "idealni tip" kulture u novim okolnostima nije više onaj isti tip, koji nam je poznat iz ranije kulturne razine. Metodološka je pogriješka svih rasnih teorija, što forsiraju postojanje "idealnih tipova" kulture i tamo, gdje postoje samo neki kulturni zaostaci iz ranijih kulturnih razina. Ovi su kulturni zaostaci potpuno razumljivi u toliko, u koliko se niti prilike sredine od jednog kulturnog razdoblja u drugo nikad potpuno ne mijenjaju, jer se gotovo uvijek radi samo o prelazima, a ne o potpunom brisanju svih ranijih okolnosti.

Ako sada na osnovu postavljenih gledišta promatramo razvitak autohtone kulture Hrvata i ostalih južnih Slovena od vremena njihovog dolaska na Balkanski poluotok, opazit ćemo, da u stvari ne postoji jedna nego više autohtonih kultura, iz kojih su se izgradile poznije kulturne osobine ovih skupina i naroda. Od tih početnih autohtonih kultura dvije su od naročitog interesa, jer one – izgleda – sačinjavaju glavnu podlogu, na kojoj se je razvijala današnja kultura Hrvata i kultura Srba. Ove su dvije kulture u uskoj vezi sa dolaskom Slovena na Balkan i Sredozemno more, i kao što se je ta imigracija Slovena razvijala na dva različita načina i u različitim vremenskim razdobljima, tako i kulturne osobine tih dviju skupina pretstavljaju dva različita kulturna tipa: jedan, koji se je zasnivao na stočarstvu i ratarstvu i kome je odgovarala zadružna društvena organizacija, čiji su se nosioci selili u velikim masama, mirno i postepeno zauzimali plodna polja i riječne doline, – i drugi, koji se je zasnivao prvenstveno na pljački i stočarenju i kome je odgovarala plemenska društvena organizacija; nosioci su se ovog drugog tipa selili u manjim ratničkim skupinama, naglo su upadali i zauzimali strateške položaje u blizini ratara i nad morskim tjesnacima podesnim za gusarenje. Ako ove dvije kulture definiramo u vezi sa njihovom društvenom organizacijom, onda ćemo prvu nazvati *zadružna*, a drugu *plemenska*. Zadružnu ćemo kulturu posebno raspraviti u jednoj od slijedećih rasprava, dok je svrha ovog članka, da daje opći pregled razvitka samo plemenske kulture u vezi sa njenim današnjim kulturnim ostacima.

Osim zadružne i plemenske kulture, za koje smo naglasili, da su osnovne, to jest da su od naročite važnosti za tumačenje kulturnog razvitka Hrvata i kulturnog razvitka Srba, postojala je od dolaska Slovena na Balkan u njihovoj neposrednoj blizini i kultura ostataka nekih ranijih etničkih skupina, koja je bila više nomadskog tipa, ali u koliko su nosioci ovoga kulturnog tipa slavenizirani i koliko su postajali članovi bilo gornjih bilo donjih slojeva slavenskih etničkih skupina, oni su time vršili na njih izvjestan kulturni uticaj, koji treba također uzeti u obzir kod proučavanja kulturnog razvitka slovenskih skupina na Balkanu.

Nije isključeno, što više, vrlo je vjerojatno, da su se nosioci i zadružnog i plemenskog kulturnog tipa razvili iz jednoga zajedničkog pratipa, čija je materijalna podloga bila stočarenje i ekstenzivno vrtlarstvo (motičko obrađivanje oko koliba), pa se je jedan dio te zajedničke skupine pod pritiskom seoba sa istoka otkinuo od matice, postao pokretljiviji, pomiješao se sa ratničkim upadačima sa istoka i tim putem razvio ratničke osobine i plemensku društvenu organizaciju; drugi dio etničke matice priljubio se je čvršće uz zemlju, sporije se je kretao i u koliko je prodirao prema zapadu, to je kretanje bilo masovno i tako da su prednjaci uvijek ostajali u etničkom dodiru sa pozadinom. U prelazu iz

stočarenja na intenzivnije ratarstvo, to jest u prelazu iz motike na plug, ovaj je dio razvio svoju zadružnu društvenu organizaciju, a pošto se je kretao sporo prema zapadu i u većim masama održavajući uvijek vezu sa pozadinom, ovaj je kulturni tip bio očuvan od većih primjesa sa stranim etničkim elementima, tako da je bio u stanju, da u nekim krajevima kroz vijekove održi svoje "izvorne" kulturne osobine.

II.

Prije nego što pređemo na detaljnije ispitivanje plemenske kulture, njenog razvitka i njenih današnjih ostataka, dobro će biti, ako upozorimo čitaoca, da opisivanje plemenske kulture kao i svake druge kulture treba da shvati funkcionalno, a ne formalno. To znači, da svaka kulturna osobina vrši izvjesnu funkciju u zajednici i ona je samo dotle kulturna osobina, dok vrši svoju funkciju, pa makar se ona i dalje formalno održavala u obliku usmene tradicije ili pisanog zakona. Svaku kulturnu osobinu treba prema tome shvatiti ne formalno i kruto, nego elastično i dinamički, isto tako kao što i svaka kulturna osobina može da vrši više ili manje važnu, proširenu ili suženu funkciju u zajednici, već prema prilikama i okolnostima sredine. U vezi sa prije navedenim metodološkim načelima, kad budemo opisivali i tumačili pojedine kulturne razine, koje su sačinjavale izvornu plemensku kulturu i koje su se iz te kulture razvile u doticaju sa drugim kulturama i uslijed promijenjenih okolnosti sredine, prvenstveno ćemo voditi računa o onim kulturnim osobinama, koje ne samo tumače i opisuju postojeću kulturnu ravnotežu, nego koje istovremeno doprinose tumačenju nastupajućih kulturnih promjena, to jest pomažu nam objasniti kulturnu ravnotežu slijedeće kulturne razine.

Već smo naveli da je materijalna podloga plemenske kulture stočarenje i pljačka. U vezi s tim nosioci plemenske kulture zauzimaju strateške položaje u blizini drugih stočara, u blizini poljodjelaca ili u blizini prometnih i trgovačkih putova. Time je ujedno rečeno, da su se nomadski stočari mogli da razviju u stočare ratnike već i uslijed same te okolnosti, što su za vrijeme svojih nomadskih migracija naišli na takve strateške položaje u blizini obrađenih polja ili karavanskih putova, gdje im se je ukazala prilika, da na lak način uvećaju svoj imetak. Ali su isto tako stočari nomadi mogli da nauče pljačkaški zanat u doticaju sa drugim ratničkim plemenima. Bilo u jednom ili u drugom slučaju, nomadski stočari posjeduju izvjesne preduvjete, koji ih osposobljavaju za ratnike, a to su: fizička snaga i obilnosti energije izgrađene uslijed obilnosti hrane i obilnosti dokonog vremena, te uslijed periodičnog izlaganja fizičkim naporima, iza kojih slijedi dugi odmor; osim toga nomadski stočari su pokretljivi, nisu vezani niti uz zemlju, niti uz određeni kraj, pa se tako uslijed te pokretljivosti i obilnosti fizičke snage lako pretvaraju u pljačkaše i ratnike.

Od naročite je važnosti u vezi sa ovim prelazom iz stočarsko-nomadске u pljačkaško-ratničku kulturu, zauzimanje strateških položaja, a to znači privezanost uz izvjesni kraj i teritorij u cilju održanja položaja, podesnih za

hajdučiju i gusarenje. Time nomadi prestaju biti nomadi i povremena neorganizirana krađa pretvara se u sistematsku organiziranu pljačku, koja postaje glavno zanimanje odraslih muškaraca i glavno vrelo prihoda čitave zajednice. Time je u vezi i podjela rada prema spolu i starosti. Tako će sada žene, djeca i starci morati obavljati sav posao oko stoke, u kući i u polju, dok će odrasli muškarci svu svoju aktivnost utrošiti što u četovanju što u dokolici; čim je muško dijete fizički u stanju da upravlja oružjem, uči se ratničkoj vještini u društvu sa nekim prokušanim ratnikom, a time se i privikava, da prezire svaki drugi rad osim ratničkog.

Ovakova je podjela rada doprinijela zaoštavanju izvjesnih protivurječnosti unutar ove kulturne zajednice. Prije svega postojeća podjela rada bila je na štetu intenzivnosti i uspješnosti stočarenja i poljoprivrede, a s druge strane se je zajednica brojčano naglo umnažala, jer je uslijed potrebe četnika-ratnika ovakova zajednica morala biti odlučno protiv ograničenja rađanja u bilo kojoj formi. Osim toga i ako je ovakova zajednica težila, da se konačno utvrdi na određenom strateškom položaju, nagli porast broja članova zajednice, potreba novih pašnjaka ili pritisak snažnije ratničke skupine stalno su uticali na pokretljivost skupine, na skupno pomicanje ili pojedinačno migriranje, što je svakako nepovoljno uticalo na njenu težnju za stabilnošću.

Živeći u stalnoj nesigurnosti i osjećajući potrebu stalne spremnosti za obranu i navalu, što se je moglo postići samo u većim i povezanijim skupinama, pojačao se je osjećaj krvnog srodstva, a time i osjećaj lojalnosti i solidarnosti među bližim srođnicima, odnosno među onim srođnicima među kojima se je održala uspomena na zajedničko podrijetlo. Ta se je svijest o krvnoj vezanosti pojačala još i identičnošću života i zanimanja, zajedničkim uživanjem pašnjaka, i nastanjenošću u zbijenim skupinama koliba. To je osnova rodovske organizacije, koja će se održati kao osnovna društvena jedinica i onda, kad se više rodova putem međusobnog orodačavanja, osvajanja i etničkog izjednačavanja ujedini u pleme. Naime i onda, kada se više rodova ujedini u pleme, osjećaj solidarnosti i lojalnosti je pridržan i dalje u prvom redu rodu, a tek posredno plemenu. Otuda rivaliteti i gloženja pojedinih rodova unutar plemena, što znatno otežava ekspanzivne tendencije ovakove plemenske organizacije. Ali niti rod nije sasvim homogena jedinica, jer i tu prilike naglog obogaćivanja putem pljačke pogoduju isticanje pojedinih *kuća*, to jest skupina najbližih srođnika, koji gospoduju rodnom i iz kojih se formiraju glavari rodova. Ovim putem istaknuti glavari snažnijih rodova dolaze do uvažanja i odlučnog uticaja u plemenu. Od interesa je za ovu raspravu, da položaj glavara u rodu i plemenu, pošto je fundiran na ekonomskim razlikama, postaje nasljedan.

Ovim putem smo došli do problema društvenog razlikovanja unutar ove rodovsko-plemenske skupine. Pojedine glavarske kuće gospoduju rodnom, a snažni rodovi gospoduju plemenom; pojedini rodovi i čitavo pleme tim putem postaju oruđe u rukama istaknutih glavarskih porodica, služe im u njihovim pljačkaško-ratničkim podvizima i podržavaju njihove nasilničke i autokratske težnje, za koje snose i solidarnu odgovornost putem institucije krvne osvete. Ali osim ovog sistema društvene hijerarhije unutar plemenske organizacije, postoje

i drugi. U koliko je rod ili pleme zaposjelo zemljišta, na koja su ranije uselili ratari, čija su i društvena organizacija i kulturne osebine bile drukčije od kulture stočara-ratnika, došljaci su s prezirom gledali na starosjedioce, smatrali ih za "niži" društveni sloj i tako su se prema njima i odnosili; osvajači su naime bili "plemići", to jest pripadali su plemenu i identificirali su sebe sa snagom toga plemena, dok starosjedioci nisu pripadali plemenskoj organizaciji i nisu uživali tako snažnu zaštitu; nisu prema tome bili "plemići".

Osim opisanih društvenih razlika postojala je u plemenskoj kulturi još i oštra razlika među spolovima, koja je nastala uslijed diobe rada, po kojoj se je pljačka smatrala jedino muškarca dostojno zanimanje, dok su se zanatstvom, vrtlarenjem i zemljoradnjom kao prezrenim zanimanjima bavile u glavnom žene i starosjedioci. U vezi sa ovim okolnostima je i problem sklapanja brakova. Čim su društvene razlike bile ovako snažno naglašene u plemenskoj zajednici, jači su se rodovi orodaivali putem ženidaba samo sa jačim i uplivnijim rodovima (otud su ovakove svadbe bile prilika za smotru brojčane snage rodova i često su imale ratnički značaj), a to je sve pojačavalo društveno razlikovanje unutar plemenske zajednice.

Ovo se je društveno razlikovanje unutar rodova razlikovalo s jedne strane u uticaju i vlasti, a s druge strane u nošnji i u oružju, u akumulaciji stoke i drugih pokretnih objekata, u gradnji kamenih kuća u obliku "kula", a manje u akumulaciji nekretnina, jer se na ovom stepenu njihovog kulturnog razvitka još nije dovoljno cijenila važnost obrađene zemlje, a rod je posjedovao velike sklopove pašnjaka i šuma za kolektivnu upotrebu (plemenščina; plemenska zajednica), dok je privatno vlasništvo na nekretninama bilo tek u začetku i zasnivalo se na kući i zemljištu oko kuće, koje se je jedino obrađivalo (okućnica).

Ovo se hijerarhijsko društveno uređenje i autokratska vlast prenijela iz rodovske organizacije u porodičnu organizaciju, gdje je vlast očeva postala apsolutna i gdje je nastao hijerarhijski odnos među braćom i među sestrama na osnovu spolnih razlika i na osnovu godina starosti; svaki je muškarac bio uvijek društveno viši od svake druge ženske u kući, a po et je i među muškarcima i među ženskim bio onaj, odnosno ona, društveno viša koja ili koji je bio po godinama stariji. Ova se je hijerarhija očitovala u redu, kojim su se ženili i udavali u kući ili iz kuće, u nasljednom pravu, u odlučujućoj riječi, u odnosu braće prema sestrama i obratno, u odnosu muža prema ženi i žene prema mužu i u međusobnim odnosima roditelja i djece.

Od naročitog su interesa izgradnja ličnosti i gospodujuće psihičke osobine u plemenskoj kulturi zato, što postoji mogućnost, da se ove psihičke osobine donekle održe putem porodičnog odgoja i porodične sredine i onda, kada bude srušena plemenska društvena organizacija.

Rekli smo, da se je u rodovsko-plemenskoj društvenoj organizaciji rod razvio u četu pljačkaša-ratnika; u njoj je pojam ubojitog oružja postao sinonim za čovjeka i vodeća društvena vrijednost bila je "junaštvo", to jest isticanje u otimanju i ubijanju. Rekli smo također, da je rod ostao osnovna jedinica plemena i njegove su veze sa ostalim rodovima u plemenu mogle biti toliko slabe, da je dolazilo

često do krvavih sukoba i međusobnih istrebljivanja među rodovima istoga plemena. To znači, da je društvena kontrola, koja je vrlo odlučna za moralnu disciplinu pojedinca, obuhvaćala samo teritorijalne i društvene granice roda; izvan tih uskih granica pojedinac je bio društveno i moralno nevezan, te je mogao da daje potpuni odušak svim svojim ličnim nagonima i težnjama; štogod je on izvan granica svoga roda učinio u pravcu "junaštva", bez obzira na upotrebljena sredstva, sve mu se je to sa strane roda upisivalo u zaslugu i njegova je "slava" rasla.

Bilo je nekoliko okolnosti, koje su doprinijele, da članovi roda iskoriste ovu ličnu slobodu izvan rodovskih društvenih ili teritorijalnih granica. Prije svega je bilo tu hijerarhijsko uređenje roda, kojim su dominirale kuće, koje su se istakle nasilništvom i bogaćenjem putem pljačke i otimačine; ugledni članovi ovih kuća kao rodovski glavari bili su izuzeti čak i iz one društvene kontrole i moralne discipline, koja je važila unutar roda; među tim prilike za bogaćenje putem otimačine i isticanje u "junaštvu" postojale su za sve članove roda, koji su tim putem mogli da poboljšaju svoj društveni položaj unutar rodovske društvene hijerarhije. Uslijed toga je postojao rivalitet u "junaštvu" među svim članovima roda i unutar te usko povezane skupine rodovnjaka postojao je vječni problem prioriteta u "junaštvu"; postojalo je vječno pitanje, "tko je bolji" i "tko je gori", što je davalo snažan poticaj razvijanju ličnih ambicija. Ovu je okolnost uvećavala još i sposobnost imaginacija (razvijena uslijed lične nesigurnosti i izolacije), koja je slikovitim izrazima znala da daje uveličanu sliku uspjeha i odlika pojedinih "junaka" u formi pjesme. Ova junačka pjesma vjerovatno nije bila izvorna kreacija slovenskih rodova, jer ona pretpostavlja razvijeniju civilizaciju i snažniju društvenu organizaciju, nego što je bila slovenska rodovsko-plemenska društvena organizacija; stereotipni oblici ovog pjesništva su vjerovatno ostaci ranijih ratničkih kultura na Balkanskom poluotoku usvojeni, asimilirani i donekle modificirani od slovenskih ratničkih rodova i plemena, već prema licima i mjestu zbivanja. Ali ako ta pjesma nije bila izvorna, ona je bila toliko preinačena, da je vršila snažan odgojni i kontrolni uticaj i znatno je doprinijela izgradnji ličnosti, koje su se formirale u rodovsko-plemenskoj organizaciji i koje su u junačkoj pjesmi nailazile na uzorke za vlastito ponašanje.

Sve su ove opisane okolnosti poticale snaženje neprijateljskih osjećaja, simboliziranih u načelu "osvete", krvne osvete, koja je uz načelo ličnog "ponosa" i "časti" i uz težnju za "slavom" uticala na izgradnju impulzivnih i agresivnih ličnosti, nasrtljivih i silovitih tipova, zulumčara, čija je prejaka osjetljivost na ličnu čast mogla da dovede do osjećajne prenapetosti, a isto tako i do odgovarajuće psihičke malaksalosti; otuda među njima izvjesna osjećajna neuravnoteženost, koja se je dala lako iskoristiti u podzemnim akcijama urotničkog tipa. Neobično česta ubojstva kraljeva i nagle promjene dinastija u južno-slovenskim srednjevjekovnim državama mogu se lako psihološki objašnjavati na ovaj način.

U interesu ličnog isticanja svaki put i svako sredstvo je dozvoljeno: prevara, podvala, nadmudrivanje, naročito se cijene, ako dovode do željenog cilja, a dozvoljena je i okrutnost prema protivnicima i "izdaja" prema vlastitom rodu, kada su lični osjećaji povrijeđeni. Pošto je sila prvotna društvena vrijednost u

plemenskoj kulturi, a vlast je naličje sile, postoji slijepa poslušnost glavarima; njima se često pripisuju nadnaravne sposobnosti i ukazuje im se spolno gostoprimstvo, ali ovaj odnos prema nosiocima vlasti postoji samo dotle, dok im vlast nije pokolebana.

Neprijateljski impulsi i težnje stalno traže mogućnost oduška, pa kad na oko bezrazložno ispoljavanje lične agresivnosti i neprijateljstva nije društveno dozvoljeno, onda se traže razni načini i izgovori, koji opravdavaju agresivni postupak i zaodijevaju ga u društveno priznatu ili – što više – u društveno hvaljeno formu; tu je onda riječ o borbi za "pravdu", za "svetu osvetu", "za krst časni i slobodu zlatnu"; simboli naime, koji su postali popularni prodiranjem zapadno-evropske civilizacije preko svećenstva i ostalih pripadnika gornjih slojeva.

Stalna borba za opstanak društveni i fizički, strah, nesigurnost i životna opasnost uslijed pritiska okolnih plemena i uslijed neprekidnog lanca krvnih osveta, uticala je, u cilju snaženja otporne snage pojedinaca na izgradnju samopouzdanja i smjelosti, a isto tako i na precjenjivanje vlastitih sposobnosti, a potcjenjivanje sposobnosti protivnika. Jedino oni protivnici, koji su znali, da stvarno dokažu svoju fizičku nadmoć, ili koji su pokazali neslomljivu otpornu snagu, dobivaju nepodijeljeno priznanje.

Treba naglasiti ovdje, da osim spomenutih činioca, koji su više manje izravno uplivali na izgradnju ovih agresivnih i impulsivnih ličnosti, postojali su i drugi činioci, koji su mogli da neizravnim putem utiču u istom pravcu. Uzmimo na primjer slučaj kanalizacije erotičkih nagona. U zajednicama, gdje postoji drukčija podjela rada i drukčiji odnosi među spolovima, gdje postoji uži doticaj između spolova i gdje žena nije prezrena, makar i ne bila u istom društvenom položaju, na kojem su muškarci, erotični nagoni nalaze svoj odušak u čestom društvenom i intimnom doticaju među oprečnim spolovima, a to se onda odražuje u idealiziranju suprotnog spola i očituje u obliku lirike, erotičkih igara, pjesme i glazbe. U plemenskoj kulturi, međutim, žena je prezrena i shvaćena kao sredstvo rađanja muške djece, budućih ratnika i svaki se drugi intimni doticaj među spolovima, koji ne bi imao spomenutu svrhu, smatra kao slabost i na štetu ratničkih vrlina. Otuda pomanjkanje lirike, erotskih igara i erotske pjesme u plemenskoj zajednici. Uslijed toga agresivni nagoni nisu podijeljeni, nego su skrenuti samo u jednom pravcu, u pravcu neprijateljskih osjećaja prema "neprijatelju". Ipak, u koliko i erotički nagoni traže svoj izlaz na drugi način, oni su često upućeni ne na oprečni spol, nego na pripadnike istoga spola, otuda institucija pobratimstva i posestrimstva, koja je izgleda neka vrst homoseksualnosti, ali je sa gledišta plemenske zajednice društveno korisna, jer se "pobratimi" nadmeću u "junaštvu" i pomažu pljačkaško-ratničkim podvizima. Osim ove "društveno korisne" institucije, koja je nastala skretanjem erotskih poriva, ovi porivi mogu da nađu oduška i u obliku sodomije, koja je također česta pojava u plemenskoj kulturi.

Ako sada svedemo sve u jedno glavne odlike plemenske kulture, opažamo, da je ova kultura bila sklona formiranju agresivnih ličnosti, osvajačkih osobina i ratničke tehnike, ali pošto je osnova društvene organizacije, a s njom lojalnost

zajednici i solidarnost među članovima zajednice, ostala u rodu, a nije prešla na pleme, kao sveuključujuću cjelinu, to su rivaliteti među pojedinim rodovima i rodovskim glavarima spriječavali ekspanzivne tendencije plemena i pojedinih istaknutih plemenskih glavara. Radi toga kada su se ovakove ratničke skupine nametnule starosjediocima zadružnog kulturnog tipa, pa kad su uz pomoć kršćanskoga svećenstva i okolnih političkih sila nastale državne formacije, one su uslijed ovih unutrašnjih rivaliteta i sukoba morale biti kratkoga vijeka, o čemu svjedoči povijest slavenskih srednjevjekovnih država na Balkanu.

Ali ako ovaj kulturni tip nije bio u stanju, da stvori snažnije i stalnije državne tvorbe, on je dao podesan materijal za stvaranje feudalnog plemstva, koje je omogućilo prodiranje stranih političkih i kulturnih uticaja. Pojedini su se naime plemenski glavari pretvorili u feudalnu gospodu i postali su nosioci s jedne strane tursko-orijentalne, a s druge strane zapadno-europske kulture i političkog gospodstva. Svećenstvo je došlo do snažnog uticaja i održalo je taj uticaj u zoni plemenske kulture sve do danas. Izgleda, da je izvorno, a donekle i danas taj uticaj povezan sa vrlo razvijenom praznovjerom, koja je, kao što je poznato, naročito snažna kod ratnika, kao i uopće kod svih zanimanja, koja su izložena velikim nesigurnostima i stalnoj životnoj opasnosti.

Kao što smo već napomenuli, nosioci su ovoga plemenskog kulturnog tipa vrlo pokretljivi, jer su izloženi brzom porastu i pritisku stanovništva iz nutra, kao i pritisku drugih ratničkih skupina sa strane. Uslijed toga se nosioci ovog kulturnog tipa i postepeno pomiču u raznim pravcima, proširujući svoju početnu jezgru, i sele u skokovima na bliže ili dalje udaljenosti. Ovim putem, kao i putem uspješnog razbijanja rodovsko-plemenske organizacije, dolazi ovaj kulturni tip pod jači ili slabiji utjecaj stranih kultura i novih političkih prilika. Od naročitog je sociološkog interesa promatrati, koliko je ova plemenska kultura uticala na druge kulture, s kojima je došla u dodir, i koliko su opet druge kulture sa svoje strane uspjele da potpuno asimiliraju ili samo da modificiraju plemenske kulturne osobine. U vezi s tim raspravljat ćemo problem pretvaranja plemenske kulture u kulturu hajdučko-uskočkog tipa, zatim problem doticaja plemenske kulture sa zadružnom i kapitalističkom kulturom, kao i problem prelaza ovih raznih kulturnih osobina među gornje slojeve putem formiranja trgovaca, vojnika i intelektualaca.

III.

Radi nedostataka povijesnih podataka teško je utvrditi, kuda je sve dopirala plemenska organizacija. Zna se, da je u početku srednjega vijeka ovakova društvena struktura postojala u planinama uzduž jadranske obale, zatim u južnoj Bosni, u Hercegovini i u slivu Vardara i Crnoga Drina. Iz ovih su se krajeva nosioci plemenskog kulturnog tipa selili u okolne predjele Balkanskog poluotoka, noseći sobom u prvom redu svoje psihičke osobine. Značajna je naime pojava u rodovsko-plemenskoj organizaciji, da se ona razbija, čim se udalji iz svoje ratničke sredine, tako da iseljenici iz rodovsko plemenske zone ne održavaju svoju društvenu organizaciju onda, kada dođu u područje neke druge kulture.

To znači, da u ovom slučaju nestaje kontrole i discipline podržavane sa strane roda, dakle jednog činioca, koji je donekle obuzdavao agresivne i hostile impulse pojedinih članova roda ili, u koliko ih nije mogao suzbiti, davao im je neki društveni smisao. Kada je dakle nestalo rodovske discipline, bilo uslijed seljenja ili uslijed unutrašnjih procesa, koji su doveli do njenog raspada, onda je pojedinac mogao da bude asimiliran od nove kulture, u čiju se je sredinu uselio ili koja se je razvila na bivšem teritoriju plemenske kulture: u ovom slučaju su nove društvene vrijednosti i nova društvena organizacija preuzele bivšu ulogu roda u formiranju ličnosti i u uticaju na psihičke reakcije i izvanjsko ponašanje pojedinaca. Međutim izgleda, da su se nosioci ovoga stočarsko-ratničkog tipa plemenske kulture teško prilagođavali novoj kulturnoj sredini, a naročito ako je ova bila ratarsko-zadružnog tipa. Stočari i pljačkaši, naviknuti na obilje dokonog vremena i na relativno lako umnažanje imetka, teško su se privikavali na zemljoradnju, skopčanu uz ustrajan i naporan rad i oskudan život bez promjena i senzacija, kojim je obilovao njihov raniji stočarsko-ratnički način života. Nova je sredina prema tome od njih zatražila znatne napore u pravcu prilagođavanja novoj kulturi ili u pravcu modificiranja svojeg ranijeg načina života, ranijih skladnosti i navika.

U slučaju ovakovog oštrog sukoba između dviju kultura, pojedinci, koji nisu u stanju, da se prilagode novim prilikama, riješit će sukob u jednom od dva pravca: ili unutrašnji psihički poremećaj, koji će se očitovati u raznim oblicima duševnih oboljenja ili otvoreni revolt protiv nove sredine, koji će se očitovati u "protudruštvenim" djelatnostima u obliku sukoba sa postojećim zakonima i u obliku sukoba sa postojećim moralom. Koji će od ovih različitih pravaca i oblika prevladati, zavisit će s jedne strane od izgradnje samih ličnosti pojedinaca, a s druge strane od prilika sredine. Vrlo je vjerovatno, da će agresivne i impulzivne ličnosti iskaliti svoje nezadovoljstvo i svoj protest protiv novih prilika u obliku otvorenog sukoba sa pozitivnim zakonima ili sa postojećim društvenim moralom, a ako su osim toga i prilike sredine takove, da pružaju pojedincima, koji dođu u otvoreni sukob sa sredinom, mogućnost izbjeći sankcije i represije skupine, koja njihove djelatnosti smatra protudruštvenim, onda ovakovi otvoreni sukobi sa novom društvenom sredinom mogu da zauzmu oblik masovnih pojava. To je baš slučaj sa odmetanjem u hajduke, sa prebjezima i uskocima, – pojave, koje su u nekim krajevima Balkana u raznim povijesnim periodama zauzimale velike razmjere.

Ako ispitujemo, u kojim su krajevima hajdučko-uskočke pojave bile najjače razvijene opazit ćemo, da je to bilo u krajevima, gdje su ovi činioci bili od naročitoga značenja: prvo, to su bili krajevi, koji su do nedavno ili pripadali zoni plemenske kulture ili u koje se doselio u masama element iz plemenske kulturne zone; drugo, to su bili ili granični krajevi ili krajevi sa neprohodnim predjelima i predjelima, nad kojima je bila teška kontrola upravne vlasti (šume, krš, močvarne i stepske ravnice), odnosno i jedno i drugo. Mogućnost izbjeći sankcijama vlasti bilo "uskakanjem" na teritorij druge vlasti, bilo "odmetanjem" u gore ili skrivanjem u nepreglednim ravnicama, bili su dakle činioci, koji su uticali, da se sukob agresivno-impulzivnih ličnosti sa novom kulturnom sredinom odrazi u hajdučko-uskočkoj formi. Na taj način su južna Ugarska, Srijem, Sj. Srbija,

Slavonija, Hrvatska krajina, Lika, dalmatinska Zagora, zapadna Bosna i Hercegovina za dugo vremena bili teritorij podesan za formiranje hajduka i uskoka, pa je ova hajdučko-uskočka zona ostavila kulturnih i psihičkih tragova, koji se u izvjesnoj mjeri osjećaju još i danas. Potrebno je dakle raspraviti vodeće osobine ove hajdučko-uskočke kulture, da bismo ih mogli dovesti u vezu sa ranijim i kasnijim kulturnim razvitkom Hrvata i Srba.

Kad govorimo o hajdučko-uskočkoj kulturi, mislimo ne samo na hajdučke i uskočke družine, nego isto tako i na sredinu u kojoj se ove formiraju. Treba naime imati u vidu, da je za hajdučke operacije potrebna izvjesna suradnja stanovništva, potrebni su hajdučki jataci, potrebno je sigurno zaleđe i sigurno sklonište, jer bi bez toga i hajduci i uskoci bili lako istrebljeni. Jataci pomažu hajduke u glavnom iz dva razloga: iz koristi i iz straha. Hajducima se koriste naročito krčmari, pa onda i drugi trgovci, koji kupuju i preprodaju hajdučki plijen i grabež, zatim svi oni, kod kojih hajduci zimuju i ostavljaju novac i druge vrijednosti u pohranu. S druge strane, hajdučki način osvete, koji se sastoji u paljenju čitavih sela, u ubijanju djece, u groznom mučenju odraslih u slučaju izdaje, dovodi dotle, da se bilo iz koristi, bilo iz straha svi stanovnici izvjesnih područja posredno ili neposredno bave bilo hajdučijom bilo jatakovanjem. U tim krajevima hajduci dolaze do društvenog ugleda, njihova se "slava" širi i nalazi odjeka u hajdučko-uskočkoj pjesmi, odijelo i oružje hajduka postaju simboli moći, vlasti i sile, postaju simboli ugleda i "junaštva" i tim putem se širi hajdučki kult, to jest hajdučka djela i hajdučki značajevi, odnosno pojedine hajdučke ličnosti, idealiziraju se na način kojim njihova djela postaju društveno prihvatljiva i smatraju se društveno korisna. Na taj način ta hajdučka romantika postaje potstrek mladim pokoljenjima i pojedine istaknute hajdučke ličnosti uzor ponašanja, što opet sa svoje strane doprinosi sve većemu odmetanju u hajduke, tako da se dešavalo, da je u pojedinim predjelima ove zone sve, što je bilo iole sposobno i odvažno, odlazilo u hajduke.

Hajdučko-uskočka kultura je ne samo održala, nego je još i pojačala neke psihičke osobine, kojima se je isticala plemenska kultura: agresivnost, impulzivnost, neprijateljski osjećaji, autokratske težnje. Egocentrični osjećaji, pa onda naročita smisao i vrijednost prevare u borbi i u društvenim odnosima. Dok su sve ove i druge osobine u plemenskoj kulturi imale izvjesnu društvenu svrhu i bile donekle ograničavane rodovskom i eventualno plemenskom disciplinom, u hajdučko-uskočkoj kulturi su se ove osobine mogle nesmetano da razvijaju, neograničene ikakvom disciplinom, osim discipline same hajdučke čete, koja je privremena i kratkotrajna organizacija i nije prema tome mogla da vrši trajnu kontrolu nad svojim članovima; osim toga jedina društvena svrha hajdučke čete je uspješan plijen i grabež, koji se redovito obavlja noću iz zasjede. Tu se povreda discipline kažnjava smrću, ali je inače "hajdučka priroda" potpuno nevezana. Za vrijeme djelovanja hajdučkih četa, koje su obično male brojem (20-20 članova), strogo se održava unutrašnja hijerarhija članova prema godinama četovanja i autokratska vlast harambaše. Za vrijeme četovanja fizički su napori teški, ali se zimovanje (od Mitrova do Đurđeva) provada u potpunom neradu i dokolici. Stalni osjećaji nesigurnosti i strah od izdaje ili zasjede povezani su uz neobično razvijenu praznovjeru i sa svoje strane pojačavaju impulzivnost,

agresivnost, neuravnoteženost i druge psihičke osobine, kojima se odlikuju hajdučke ličnosti.

Već je naglašeno, da su za hajdučiju naročito podesne granične oblasti, to jest krajevi, gdje se sukobljavaju interesne svere dviju ili više pravnih vlasti, a naročito ako u ovim krajevima uprava nije dobro organizirana i ako su naseljeni elementom, u koji nije još dovoljno prodrla privrženost prema državi i njenim organima. Ako je u ovim krajevima naseljen još k tome elemenat plemenske kulture ili nomadske, koji je također sklon pljački i otimačini, onda će odmetanje u hajduke i uskanje preko granice postati svakodnevna pojava. Ove će pojave s druge strane ne samo biti tolerirane od okolnih pravnih vlasti, ako se ove nalaze u otvorenom ili latentnom sukobu, nego će što više biti i potstrekavane u cilju, da bi se time potkopao autoritet vlasti preko granice, što će olakšati eventualne vojničke operacije.

Hajduci će biti primamljivani raznim obećanjima, nagradama i titulama u cilju, da se organiziraju za sistematsko upadanje preko granice i sistematsku pljačku. Obično će im uz mršave nagrade biti ukazana mogućnost sticanja imetka putem plijena ili će biti darivani zemljištem uz obvezu besplatne vojne odnosno hajdučke dužnosti. Često će se osim toga od hajdučkih četa praviti najamna vojska ili pješadija u cilju prebacivanja prema potrebi i na druge granice.

Međutim osim ovih čisto vojničko-političkih svrha, hajduci su se dali iskoristiti kao nosioci ideologija i kao osnivači država. U toku borbe kršćanstva protiv muhamedanstva i orijentalne civilizacije, koja je trajala nekoliko vjekova, sve je više među narodima kršćanske civilizacije sazrijevala misao, da se borba protiv Istoka postavi na ideološku podlogu, to jest, da se interesi ugroženih evropskih država prikažu u vidu borbe Kršćanstva protiv Islama, u vidu borbe "krsta" protiv "nekrsta". "Krst" je trebao da simbolizira "pravdu" i "slobodu", a "nekrst" je prema tome morao biti simbol "nepravde" i "ropstva" i "divljaštva". U tom je smislu vođena propaganda u evropskim državama u vidu "borbe za oslobođenje kršćana od Islama" i u vezi s tim su i hajdučke čete dobile barjake, na kojima se je blistao križ, a hajdučki su harambaše dobili moralnu i materijalnu potporu, da svojim četama dižu ustanke za "oslobođenje".

Ovo su sve bili razni načini, kojima su se Austrija, Venecija i Rusija služile pomoću hajduka i uskoka u međusobnoj borbi i u zajedničkoj borbi protiv Otomanskog carstva, a od naročitog je sociološkog interesa ne samo problem iskorišćavanja simbola i organiziranja hajdučkih družina u političke i vojničke svrhe, nego i problem hajdučkoga kulta, koji je baš radi ovog iskorišćavanja hajdučkih četa u ideološke i političke svrhe vršio snažni uticaj na formiranje psihičkih i kulturnih osobina ne samo širokih narodnih masa nego i gornjih slojeva.

IV.

Kad je razbijena rodovsko-plemenska društvena organizacija, plemenska kultura može da dođe u doticaj sa zadružnom kulturom koja je, kao što smo u

početku naglasili, bila pretstavljena među starosjediocima Slovenima i u zoni same plemenske kulture i u ostalim krajevima Balkanskog poluotoka, kamo su se useljenici iz plemenske kulturne zone naseljavali. Zadružna je društvena organizacija, u koliko je prihvaćena od ovih doseljenika, mogla da preuzme funkcije roda u pogledu društvene kontrole i discipline nad pojedincima, utičući na obuzdavanje njihovih agresivnih i ekspanzivnih težnja i na privikavanje u obrađivanju zemlje. Zadružna je kultura i u drugim pravcima mogla da utiče na modificiranje plemenskih kulturnih osobina, ali je mogao biti i obratan slučaj. Koji je uticaj prevladavao ili koliki je bio stepen uticaja jedne, a koliki druge kulture moglo je zavisiti od raznih okolnosti, pa mislimo, da će biti metodološki ispravnije, ako ovo pitanje raspravimo u vezi sa općom analizom zadružne kulture i njenog razvitka u posebnoj raspravi, na koju smo uputili čitaoca već u početku ove radnje. Tu će se naročita pažnja posvetiti obiteljskim odnosima u zadružnoj i u zadružno-plemenskoj kulturi.

Kao što smo vidjeli ranije, prelaz iz plemenske kulture u kulturu zadružnog tipa značio je izvjesne napore i samodisciplinu, kojima nosioci plemenskih kulturnih osobina u izvjesnim prilikama nisu bili dorasli, pa se je taj sukob dviju kultura očitovao u raznim oblicima revolta protiv postojeće društvene sredine i protiv postojećih političkih i društvenih sistema. U tome je i razlog, da u zoni plemensko-hajdučke kulture feudalni sistem nije mogao da bude dovoljno učvršćen. Međutim feudalni sistem je imao izvjesnu društvenu ulogu u toku političkog i privrednog razvitka i zapadno-evropske i orijentalne civilizacije, a njegovo je ekonomsko značenje naročito u privezivanju stočara uz zemlju, u odgajanju zemljoradnika, u pojačavanju proizvodnje putem intenzivnije obrade zemlje, u dizanju standarda života, u širenju materijalne i duhovne kulture gornjih slojeva među donje slojeve; na taj je način feudalni sistem sa svoje strane znatno doprinio ekonomskom snaženju sela, prodiranju industrijskih dobara i uspjehu kapitalističkoga sistema, koji je konačno likvidirao i sam feudalni režim. Razumije se, da feudalni sistem nije tu svoju ulogu svagdje jednako izvršio, tako je u tom pogledu mnogo manja važnost turskog feudalizma, koji je bio više vojničkog nego privrednoga značaja, a i zapadni feudalizam je tu svoju ulogu izvršio u većoj ili manjoj mjeri već prema okolnostima i prilikama, u kojima se je razvijao i prema kulturnim osobinama stočara i ratara, kojima se je nametnuo.

Tamo, gdje feudalni sistem nije bio učvršćen ili gdje nije nikako postojao, manjkala je prema tome izvjesna predsprema za uspješno prodiranje kapitalističkog sistema i načina proizvodnje. Ali nije to bio jedini nedostatak plemensko-hajdučke kulturne zone. Postojale su tu izvjesne psihičke osobine i kulturni ostaci iz ranijeg kulturnog razvitka koji su i onda, kada je u ove krajeve uvedena lična sigurnost i stabilan pravni poredak, otežavali njihovo privaćanje zapadno-evropskoj kulturi i industrijskoj civilizaciji.

Pomanjkanje učvršćenih autoriteta i sistematskog znanja o iskorišćavanju fizičke sredine nepovoljno je uticalo na moralnu i umnu disciplinu stanovnika ovih

krajeva. K ovome treba dodati društveno naslijeđenu² težnju za lakom zaradom i pomanjkanje smisla za akumulaciju potrošnih dobara. Ako k ovome dodamo geografsku izolaciju većine ovih krajeva uslijed neprohodnosti i njihov osjećaj izvjesne kulturne "superiornosti" prema okolnim kulturama, što se može tumačiti njihovim slobodnim životom, onda će nam biti jasno, da su se u takvim okolnostima potrebe vrlo sporo umnažale, da je potrošnja dobara bila vrlo ograničena i da je prema tome standard života morao stajati relativno vrlo nisko. U ovakovim prilikama ne može da bude govora o ličnoj ili o skupnoj inicijativi niti o uvađanju savršenijih tehničkih sredstava proizvodnje, tako da u ovakovim krajevima nije bilo moguće potpuno iskorišćavanje niti same fizičke sredine (ruralizam), a kamo li da se samu sredinu prilagodi umnoženim potrebama čovjeka (industrijalizam).

K ovome treba još dodati, da je ostatak kolektivnoga vlasništva, koje je u ovim krajevima zauzimalo velike komplekse šuma i pašnjaka sa svoje strane otežavao definitivni prelazak na intenzivniju poljoprivredu, a s druge strane postojanje ovih kompleksa kolektivnog vlasništva djelomično je omogućilo njihovo nepovlasno prisvajanje i akumulaciju nekretnina u rukama pojedinaca, što je uz već postojeće ekonomske razlike naslijeđene iz ranijeg kulturnog razvitka, pojačalo društveno razlikovanje unutar ovih skupina. Dodajmo još k tome, da se u ovoj kulturnoj zoni stanovništvo razmjerno jače množi uslijed neznanja i uslijed shvaćanja naslijeđenih iz plemenske, a donekle i zadružne kulture, pa će nam biti jasno, da je opća pauperizacija ovih krajeva neizbježna posljedica njihovog kulturnog razvitka.

Uslijed svojih političkih osobina stanovnici su ove kulturne zone još od ranije pokazivali veliku pokretljivost, koja se pokazivala u sklonosti za seobama, za definitivnim, privremenim ili periodičnim seljenjem. Razumljivo je, da je nagla pauperizacija još pojačala sa svoje strane ovu sklonost. U feudalno su doba ovi iseljenici naseljavani na feudalnim dobrima ili su po državnim glavarima naseljavani na pustim zemljištima, opustošenim za vrijeme dužih ratova, ili su od njih formirane t. zv. vojničke granice. Sa razvitkom kapitalističke privrede, naglim porastom industrija i velikim radovima na prometnim putovima, iseljenici iz ovih krajeva našli su zarade kao industrijski radnici, ali su i kao sezonski radnici zalazili u okolna područja, gdje je poljoprivreda intenzivnije obrađivana. Mnogi nalaze zarade u okolnim gradovima u obliku posluge, neki u obliku kućarenja, a mnogi opet u obliku prosjačenja. Prema ovakovim društvenim okolnostima razumljivo je, da se modificiraju i sama društvena shvaćanja, tako da se prosjačenje ne smatra za sramotu, nego za dopušteno vrelo prihoda. "Zaraditi na štapu" gotovo je isto tako časno, kao i zaraditi na nadnici, a često je mnogo i rentabilnije. Otuda mnogo profesionalnih prosjaka, "pogorelaca" i "gradozebaca" iz ovih krajeva.

2

Gdjegod se u ovoj raspravi govori o "naslijeđivanju" misli se pod tim društveno, a ne biološko naslijeđivanje. Prvo nastaje predajom i odgojem.

Jedina vrst kapitalističke privrede, koja uspješnije prodire u ove krajeve, to je trgovina. Od vjkada je trgovina bila vrlo usko povezana uz pljačku i grabež. Tako su se nekadanji gusari pretvarali postepeno u trgovce ili su bili i jedno i drugo; gusarske su flote postajale trgovačke mornarice i gusarski su pljačkaši osnivali trgovačka središta, iz kojih su nastajali gradovi i gradske države. Tako su se i hajduci bavili trgovinom otetih predmeta ili su se u neprohodnim i nesigurnim predjelima bavili prevoženjem trgovačke robe (kiridžijanje), kojoj su istovremeno osiguravali i nesmetan prolaz u krajevima, koji su bili pod njihovom kontrolom. Osim toga je stanovništvo, koje se bavi stočarenjem kao glavnom privredom, upućeno bilo na izmjenu bilo na prodaju svojih proizvoda u cilju, da podmiri izvjesne potrebe, jer stočarska privreda za razliku od ratarstva ne pokazuje tendenciju za autarhijom. Ako se k tome doda pokretljivost, lukavstvo i sklonost k prevari, psihičke osobine ovih krajeva uvjetovane kulturnim razvitkom, bit će nam jasan tip trgovca, koji se formira u ovim krajevima i koji prelazi u okolne gradove kao krčmar ili kao prodavaoc stočarskih proizvoda, da kasnije pređe na prodaju mješovite robe ili da se konačno specijalizira kao ugledan restorater ili kao trgovac na veliko.

U izmijenjenim prilikama može da se izmijeni i poslovni moral, ali u samoj zoni plemenske kulture, kao i u hajdučko-uskočkoj zoni, taj moral nije doživio znatnih izmjena. Prema Ardaliću od sto oporuka, u Bukovici jedva da ih pet nije krivotvoreno. Za kradljivca se kaže, da se je "pomogao", a krive su zakletve na sudu redovita pojava. Postoje mnogi pokušaji krivotvorenja novca, pisama i isprava, a mito se smatra kao društveno korisna ustanova. Isto je tako kriva mjera u redovitoj upotrebi u ovoj kulturnoj zoni, kao i težnja za prevarom u računima i nevraćanjem dugova. Tamnica se ne smatra za sramotu, nego što više često pomaže popularnosti utanačenog. U ovoj zoni postoji i liberalnije shvaćanje seksualnog morala, a otmica je vrlo česta forma za sklapanja braka.

Inače su mnoge druge kulturne i psihičke osobine ostale gotovo nepromijenjene, ako ih uporedimo sa prethodnim kulturnim razinama. Tako je društveni položaj žene ostao i nadalje vrlo nizak. Otac je zadržao autokratsku vlast u porodici, kao i običaj, da tjelesno kažnjava i ženu i djecu, što izazivlje česte porodične sukobe i pojačava sa svoje strane tendencije iseljavanja, a utiče i na formiranje agresivnih ličnosti. Sila je i dalje ostala vodeća društvena vrijednost, pa uslijed toga težnja za vojničkim zanimanjima, što djelomično tumači razmjerno veliki broj odlikovanih vojnika, i razmjerno veći broj časnika, potčasnika, žandarma i finansijskih stražara podrijetlom iz ovih krajeva.

Humani osjećaji u ovoj kulturnoj zoni nisu jače razvijeni, što se vidi iz postupka prema starcima, bolesnicima, bogaljima i duševno bolesnima, ali se s druge strane uslijed siromaštva i nezadovoljstva, agresivnosti, impulsivnosti i pokretljivosti nosioci ovoga kulturnog tipa mogu lako pridobiti za revolucionarne ideologije i iskoristiti u cilju društvenih prevrata. Međutim i u revolucionarnim pokretima kao i u voničkim operacijama izgleda, da je njihova prodorna snaga uspješna u glavnom, samo u koliko je pozadina sigurna i čvrsta, jer se inače uslijed svoje mobilnosti i neizdržljivosti ovaj psihički tip lako demoralizira; on je uslijed toga jak u ofenzivi, ali je slabiji u defenzivi.

V.

Ako sada držimo u vidu, da je u našem društvenom razvitku često postojala i da još postoji mogućnost neposrednog prelaza iz seoske sredine u vodeće privrednike, intelektualce, političare i državnike uslijed slabe razvijenosti srednjeg i višeg staleža i uslijed demokratizacije prosvjete, onda nam je jasno, kako se mnoge kulturne i psihičke osobine iz zone plemenske kulture mogu prenijeti gotovo bez modifikacija u gradove, gdje ih kratko razdoblje studija u srednjim i višim školama nije u stanju da zbriše. To je tim više omogućeno tamo, gdje su i "gradovi" u stvari proširena sela, i tamo, gdje su gradovi "osvojeni" od sela radi jake infiltracije seljačkog elementa, koji je bio u stanju da mnoge svoje kulturne osobine nametne i samomu izvornom gradskom stanovništvu. Međutim gradovi u glavnom predstavljaju zapadno-evropsku kulturu i civilizaciju, a seoski elemenat iz plemenske kulturne zone unosi u njih svoja shvaćanja, svoje navike i psihičke osobine, koje u mnogim pravcima odstupaju od mjerila postavljenih od Zapada. Taj će kontrast biti, razumije se, tim slabiji, čim je jači starosjedilački gradski elemenat, kroz čiju će retortu prolaziti došljaci sa sela i biti na taj način prisiljeni, da u većoj ili manjoj mjeri modificiraju svoje kulturne osobine i reorganiziraju svoje ličnosti.

Nije dakle bez važnosti pitanje, kakova je društvena struktura gornjih slojeva neke zajednice; iz tih se gornjih slojeva naima formiraju vladajuće skupine, a ako znamo, da pravna vlast nije neko apstraktno biće, nego naprotiv konkretan skup ljudi koji upravljaju zajednicom ili u čijem se interesu upravlja zajednicom, onda je vrlo važno, da znamo iz kakovih je ekonomskih, idejnih i psihičkih elemenata sastavljena ta skupina, jer će ona svoja shvaćanja, svoje interese i svoje metode poistovjetovati sa interesima čitave zajednice i težit će, da ih putem svoje vlasti i svojih organa nametne i ostalim članovima zajednice.

Razumije se, da kod proučavanja društvene strukture neke vladajuće skupine treba imati u vidu konkretni i strogo definirani slučaj, a mi imamo pred sobom nekoliko takovih slučajeva, jer je elemenat iz plemenske kulture, koju raspravljamo, prelazio u razna kulturna i politička područja i u raznim historijskim razdobljima, a to je nemoguće sve odjednom obuhvatiti i generalizirati. Mi ćemo se prema tome i dalje držati naše metode i prikazati "idealni tip" građanina, formiranoga iz elemenata plemenske kulture, koja je u toku svoga razvitka prešla već navedene kulturne razine. U kolikoj će mjeri taj "idealni tip" biti modificiran, zavisi od raznih okolnosti, koje se moraju ispitati posebno za svaki konkretni slučaj.

Vidjeli smo ranije, da kada plemenska kultura dođe u užu vezu sa kapitalističkim sistemom, okolnosti, koje se formiraju u plemenskoj kulturnoj sredini uslijed uticaja kapitalističkog društvenog uređenja, naročito pogoduju iseljavanju u obliku trgovačkih i vojničkih zanimanja u okolna ili udaljenija gradska središta; ili će pojedina naselja radi svoga geografskoga položaja ili radi neke druge prednosti postati sajmišta, iz kojih će se razviti trgovišta ili ona pojava polusela i polugradova, koju smo već prije spomenuli, a koja će biti naročito podesna za formiranje trgovačkih zanimanja iz okolnog seljačkog elementa. Već drugo

pokoljenje ovog ovako formiranog sloja trgovaca i vojnika bit će znatnim dijelom naobraženo u srednjim i visokim školama i pokazivat će naročite sklonosti k slobodnim zvanjima i političkim djelatnostima. Ovakav razvitak drugoga pokoljenja je uslovljen trgovačkim kapitalizmom, koji za razliku od industrijskog izobraženim mladim ljudima omogućava u glavnom ili slobodne profesije ili činovnička zanimanja, a društvena sredina, koja je pod uticajem plemenskih, kulturnih i psihičkih osobina, sklona je onomu prvomu izlazu, u koliko ne postoji prezasićenost slobodnih zanimanja.

Ovim putem smo došli do tri osnovna elementa, iz kojih će se sastojati gornji slojevi neke zajednice, koja je na prelazu iz plemenske kulture u kapitalističko društveno uređenje i zapadno-evropsku civilizaciju, a to su: vojnici, trgovci i profesionalci-političari. Ako se iz ovako sastavljenih gornjih slojeva formira pravna vlast, to jest ako dođe do osnivanja države, onda je jasno, da će se i vladajuća skupina u takovoj državi sastojati iz istih elemenata s time, da u vezi sa raznim okolnostima, jedan ili drugi elemenat može da prevagne nad ostalima. Treba ipak imati u vidu, da će ovakova država pokazivati jake ekspanzivne težnje i da će se u tom slučaju pravna vlast oslanjati prvenstveno na vojnike i trgovce, dok će zadaća intelektualaca-političara biti, da formiraju ideologije i teorije, kojima će najbolje opravdati ekspanzivne težnje ovakove zajednice; otuda je teško naići na objektivnu nauku u ovakovoj sredini, dok je s druge strane vrlo vjerojatno, da će militarizam i nacionalni imperializam postati vodeće vrijednosti javnoga života.

Na ovaj način plemenske kulturne osobine nisu bile u osnovi izmijenjene, nego su samo poprimile nove oblike, nove načine ispoljavanja. Prema tome možemo očekivati, da će se i mnoge psihičke osobine plemenske kulture održati bilo u izvornom, bilo u nekom novom obliku, ali će na ovom stepenu razvitka plemenske kulture ove kulturne i psihičke osobine biti u glavnom pridržane od gornjih slojeva, ako su se okolnosti sredine za donje slojeve u međuvremenu znatno izmijenile uslijed djelovanja kapitalističkoga privrednoga sistema, koji je u međuvremenu mogao potpuno izmijeniti društvenu strukturu sela, a time i njegove kulturne i psihičke osobine.

Kulturne i psihičke osobine plemenske kulture, koje će se na način, koji smo opisali, zadržati među gornjim slojevima, očitovat će se na primjer u autokratskim težnjama istaknutih ličnosti, tako da će primjena demokratskih načela u praksi biti gotovo nemoguća ili će biti znatno ograničena. Isto tako će se u ovoj sredini zapaziti i snažno razvijen nepotizam kao ostatak osjećaja rodovske solidarnosti. Isto tako ćemo zapaziti i pojavu urotništva, to jest revolucionarna raspoloženja ograničena na male skupine i bez veza sa širim masama. Uz to će doći do težnja za vlašću pod svaku cijenu i održanje na vlasti svim mogućim sredstvima, jer je vlast i u ovoj sredini ostala vodeća društvena vrijednost. Ako k ovome dodamo pomanjkanje autokritike, vlastito precjenjivanje, a potcjenjivanje i netolerancija protivnika, slabo razvijen osjećaj odgovornosti i pomanjkanje smisla za sitan, discipliniran rad, pomanjkanje mislioca, pomanjkanje humanih osjećaja, gramzljivost za materijalnim dobrima, silu kao glavno sredstvo vladanja, a prevaru kao društveno dozvoljen način ponašanja, dakle sve izvorne plemenske

i hajdučko-uskočke psihičke i kulturne osobine onda ćemo dobiti sliku uprave i društvenih odnosa ovakove zajednice koja će znatno odstupati od standarda postavljenih sa strane zapadno-evropske civilizacije.

GRADA I LITERATURA

- V. Bogišić, *Grada u odgovorima*, Zbornik pravnih običaja, Zagreb, 1874.
- B. Jagić, *Statut poljički*, Monumenta hist. jurid., Zagreb, 1890.
- C. Horvat, *Monumenta historiam uscochorum illustrantia*, I i II, Zagreb, 1910-1913.
- V. Karadžić, *Skupljeni istoriski i etnografski spisi*.
- Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni riječnik*, Zagreb
- Rubić i Nuić, *Duvno*, Zbornik za narodni život i običaje, sv. IV.
- V. Ardalić, *Bukovica*, ib. sv. IV., V., VII., X., XI.
- F. Ivanišević, *Poljica*, ib. sv. VIII., IX., X.
- A. Jovičević, *Crna Gora*, ib. sv. VIII., IX., XV.
- Lj. Kuba, *Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji*, ib. sv. III.
- M. Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*, Beograd, 1901.
- M. Miljanov, *Pleme Kuči*, Beograd, 1904.
- Bešović, *Pleme Vasojevići*, Beograd, 1935.
- Vj. Klaić, *Hrvatska plemena*, Rad 130.
- Junačke pjesme*, izd. Matice Hrvatske
- V. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, Biograd 1900-1902.
- V. Medaković, *Život i običaji Crnogoraca*, Novi Sad, 1860.
- J. Tomić, *Poslednje dve godine života i rada harambaše Baja Nikolića Piljanina*, Beograd, 1901.
- J. Tomić, *Iz istorije senjskih uskoka*, Novi Sad 1907.
- J. Tomić, *Grad Klis*, Beograd, 1908.
- F. Šišić, *Franjo barun Trenk*, Zagreb, 1900.
- J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Beograd, 1931.
- G. Novak, *Naše more*, Zagreb, 1932.
- P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split, 1934.
- M. Barada, *Seoba Hrvata i Srba*, Nastavni Vjesnik, XLII., 5-10.
- A. Petravić, *Postanak narodnih pjesama*, Obzor, veljača, 1936.
- B. Desnica, *Nekoliko priloga istorijskom proučavanju narodne pjesme*, Magazin Sjeverne Dalmacije, 1934.
- J. Predavec, *Selo i seljaci*, Zagreb, 1934.
- R. Bićanić, *Život u pasivnim krajevima*, Jutarnji list, niz članaka od studenog do prosinca 1935.
- D. Popović, *O hajducima*, Beograd, 1930-1931.

D. Jovanović, *Socijalna struktura Srbije*, Srpski književni glasnik, Beograd, 1932. br. 5-6.

D. Tomašić, *Formiranje vladajućih skupina*, Mjesečnik 8-9, 1935.

N. Banašević, *Ciklus Kraljevića Marka*, Skoplje, 1935.